

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 930.25(470+571) «19/20»:63:314.15(477)

Микола Якименко

доктор історичних наук, професор Полтавської аграрної академії

mykola.iakymenko@pdaa.edu.ua

Researcher ID: (R-2371-2016)

ORCID: 0000-0003-3484-0764

ДОКУМЕНТИ ФОНДІВ РОСІЙСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ АГРАРНИХ МІГРАЦІЙ УКРАЇНЦІВ НА РУБЕЖІ ХІХ-ХХ СТ.

Беручи до уваги ту визначну роль, яку відіграють у сучасному світі міграції населення, впливаючи практично на усі сфери суспільного життя тих країн, до яких вони мають безпосереднє відношення, автор статті проаналізував документи фондів Російського державного історичного архіву стосовно міграції українців на рубежі ХІХ–ХХ ст., коли мільйони селян, козаків і міщан залишали свою батьківщину у пошуках кращої долі на східних і південно-східних окраїнах Російської імперії. З цієї точки зору дослідника аграрних міграцій вищезазначеного періоду вітчизняної історії можуть зацікавити ті фонди російського історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі, які мають щодо цього найоб'ємніший масив відповідних документів. Саме такими є наступні фонди: № 381: Канцелярія міністра державних маєтностей (1838-1917 рр.); № 383: Перший департамент Міністерства державних маєтностей (1838-1866 рр.); № 384: Другий департамент Міністерства державних маєтностей (1838-1875 рр.); № 385: Тимчасовий відділ щодо поземельного облаштування державних селян (1866-1883 рр.); № 386: Тимчасовий розпорядчий комітет по облаштуванню південних селищ управління переселенцями Міністерства державних маєтностей (1839-1882 рр.); № 394: Комітет по заселенню Далекого Сходу при Раді Міністрів (1908-1914 рр.); № 396: Департамент державних земельних маєтностей Міністерства землеробства (1894-1913 рр.). Та чи не найбільший масив документів щодо аграрних міграцій українців у другій половині ХІХ і на початку ХХ ст. зберігається у фонді № 391: Земський відділ Міністерства внутрішніх справ, куди у 1896 р. після створення аграрної урядової структури під назвою «Переселенське управління», були передані документи цілої низки попередніх відомств, що мали безпосереднє відношення до регулювання міграційних процесів на українських землях Російської імперії. Так, у справі № 503 вище зазначеного фонду (опис № 3) знаходимо інформацію про бажання переселитися у 1907-1908 роках на казенні землі Сибіру селян Київської; справі № 506 – Подільської; № 517 – Чернігівської; № 509 – Катеринославської; № 530 – Полтавської; № 544 – Херсонської; № 547 – Таврійської; № 548 – Харківської губерній. Щодо переселення українських мігрантів у наступних роках, то відповідні відомості є у таких справах, як: № 1535 (переселення з Волинської губернії); № 1544-1545 (Київської); 1558-1559 (Подільської); 1560 (Полтавської); 1570 (Таврійської); 1574 (Харківської); 1575 (Херсонської); 1576 (Чернігівської) губерній. В ході дослідження документів Російського державного історичного архіву з точки зору висвітлення у них міграційних процесів на українських землях Російської

© М. Якименко

імперії вищезазначеного історичного відрізка часу використано, окрім, загальнонаукових, ще й конкретно – історичні методи, такі як: історико-генетичний та історико-порівняльний методи.

Ключові слова: Російська імперія, українські землі, аграрні міграції, Сибір, Далекий Схід.

Постановка проблеми. Трудова міграція, яка стала явищем повсякденного життя багатьох країн світу, включаючи і нашу державу, – явище суперечливе, що має чимало як негативних, так і позитивних рис. Безсумнівно, країна, звідки виїжджають, втрачає найбільш енергійних, ініціативних, кваліфікованих працівників, чисельне зменшення яких приводить до сповільнення економічного розвитку, консервації в країні старих суспільних відносин. Зважаючи на актуальність проблем, прямо чи побічно пов'язаних з трудовою міграцією українців на тих чи інших етапах історичного розвитку, певний інтерес викликають масові міграції у період, який наступив після скасування у 1861 році кріпосного права та здійснення інших ринкових реформ на рубежі XIX–XX ст. Вивчення ж цієї, як і усіх інших проблем суспільного життя, неможливе без відповідних джерел, серед яких архівні документи відіграють, на нашу думку, вирішальне значення. **Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковане розв'язання проблеми.**

Вітчизняні та зарубіжні історики, такі, наприклад, як Володимир Кабузан [1], Франсуа Ксав'є Кокен [2] чи Дональд Тредгольд [3], які професійно вивчали масові переселення селян Російської імперії у XIX–XX ст., з різних причин використовували лише окремі фрагменти з фондів Російського державного історичного архіву. Значно більше уваги йому приділив автор цих рядків у спеціальних працях з історії аграрних міграцій українців [4]. Проте окремого вивчення вищезгаданих фондів з точки зору відображення у них інформації про українських трудових мігрантів кінця XIX – початку XX ст. до цього часу ніхто не здійснював.

Результати досліджень. Масові міграції в історії України мають давню історію. Ще у XVII–XVIII ст. українці активно заселяли так зване «Дике поле» на півдні та сході України, землі Дону та Кубані. У XIX ст. під впливом ініційованих органами державної влади реформ, серед яких ключове значення мало скасування у 1861 р. кріпосного права, міграційні процеси все більше і більше ставали об'єктом пильної уваги як місцевих, так і центральних органів державної влади. Прямим наслідком цієї уваги, окрім усього іншого, стало нагромадження у вищезгаданих органах величезного масиву відповідних документів, які дають можливість з достатньою повнотою відтворити причини масових міграцій землеробського населення Наддніпрянської України, розкрили зміст стихійних і організованих урядом переселенських рухів, їх особливості на тому чи іншому етапі функціонування цього суспільного явища, роль місцевої і центральної влади у стимулюванні, чи навпаки, обмеженні аграрних міграцій, соціально-економічне становище в регіонах інтенсивної селянської колонізації тощо.

Документи Російського державного історичного архіву (далі – РДІА) є різними за формою, змістом і походженням. Якщо вести мову про походження, то їх можна поділити на чотири основні групи, а саме: а) документи вищих органів влади; б) документи різних державних установ; в) документи громадських організацій та г) документи окремих офіційних чи приватних осіб. За технікою та способом їх відтворення фахівці з джерелознавства розрізняють рукописні і ті, що були відтворені за допомогою розмножувальних апаратів або друкарським (типографським) способом [5, с. 87]. Є усі підстави для висновку про те, що документи вищезгаданого архіву не оминули жодного сюжету, пов'язаного з аграрними міграціями українців у період з 1861 по 1917 роки.

На межі XIX–XX ст. українські землі Російської імперії належали до складу тих регіонів, де соціально-економічні умови життєдіяльності основної маси мешканців краю створювали усі умови для масових міграцій землеробського населення. Так, якщо у центрально-чорноземних губерніях Росії на один квадратний кілометр припадало від 33 осіб (Воронезька губернія) до 38 осіб (Рязанська), то ряд аналогічних українських регіонів за цим показником суттєво переважали російські, а саме: Полтавська – 44 особи; Київська – 45; Подільська – 50 мешканців. Згідно статистики 1866 року в українських губерніях чисельність потомствених дворян складала близько 120 тис., тоді як сільських станів – понад 10 млн. [6, с. 4]. Таким чином виходить, що 8% мешканців Наддніпрянської України, які належали до числа дворян, наприкінці XIX ст. володіли половиною усіх сільськогосподарських угідь [7, арк. 13].

Це була саме та соціально-економічна основа, яка і визначила, врешті-решт відповідні масштаби трудової міграції українців на межі XIX–XX ст. Як місцеві, так і центральні органи державної влади були буквально завалені заявами представників непривілейованих станів із клопотаннями щодо надання відповідних дозволів на переселення до тих районів імперії, де були у

наявності великі масиви казенних земель. Так, у квітні 1909 року до Головного управління землеробства і землевпорядкування надійшла заява від 135 домогосподарів села Кашківки Суразького повіту Чернігівської губернії, у якій селяни скаржились на погану якість своїх земельних угідь, які «не дають ніякого прибутку». Деякі з нас, читаємо дані, намагалися полегшити своє тяжке становище відхожими промислами, проте таким способом подолати злидні не вдалося. «Усе це разом узятє довело нас до повної трагедії і розорення». «Щоденно маємо п'ять блюд: редьку з квасом, редьку так, редьку з хлібом, редьку без квасу і редьку вприглядку» [8, арк. 76].

Нерідко через погану якість отриманої згідно законодавчих актів 60-х років XIX ст., площа угідь у 9, 13 і навіть 18 десятин землі не давала селянській родині з 5-6 осіб достатніх засобів для існування, про що свідчать, наприклад, заяви про переселення, які надійшли від таких селян Чернігівщини, як Н. А. Камоза (9 дес.); Д. Н. Леоненко (13 дес.); М. А. Капуста (18 дес.) та В. Л. Руденко – теж 18 дес. [9, арк. 236]. А ось заява від 20 домогосподарів з міста Миколаїв, яка поступила на адресу Переселенського управління 25 липня 1907 року. Ми, писали ці заявники, «усі без виключення люди бідні, готові переселитися «куди завгодно», адже усім нам втрачати нічого». Головне, щоб «кліматичні умови не були для нас надто різкими, що може бути трагічним для наших дітей» [10, арк. 23].

Якщо одним мігрантам було однаково куди переселитися, то інші хотіли детально дізнатися про можливі місця оселення. Цікавим, наприклад, виявився лист на адресу Головного управління землеробства і землевпорядкування від групи потенційних мігрантів з Радомишльського повіту Київської губернії від 27 липня 1913 року. Селян цікавило в Уральській, Тургайській, Акмолінській та Семипалатинській областях таке: «Який там клімат, ґрунт, грози, блискавка, землетруси, смак води, дикі звірі, отруйні комахи, комарі і мухи, який там урожай хліба на одній десятинні озимого жита, пшениці, вівса, ячменю, гороху, проса, гречки та інших трав, чи родить там капуста, буряки, квасоля, мак, кавуни, огірки, картопля і морква» [11, арк. 34].

Сподіваючись на заможне життя в регіонах Сибіру, Далекого Сходу чи Казахстану, більшість переселенців навіть не уявляли тих труднощів, які чекають на них як у дорозі, так і на нових місцях. Страждання починалися вже під час подорожі до нових місць. До будівництва Транссибірської магістралі наприкінці XIX ст. це був гужовий чи водний транспорт за маршрутом Одеса – Владивосток, а після введення у дію вищезгаданої залізниць – проїзд у спеціальних переселенських поїздах, які функціонували до початку 1916 року.

Після того, як уряд Петра Столипіна зробив ставку на переселенців з точки зору засобу розв'язання аграрного питання, новосельцям було обіцяне всіляке сприяння у реалізації своїх планів, серед яких чільне місце посідали не лише переселенські потяги, але й створення від Києва до Владивостока низки переселенських пунктів з належним харчуванням по копійчанам цінам та медичним обслуговуванням хворих. Місцем збору переселенських контингентів на території України тривалий час була станція Конотоп, звідки потяги вирушали на східні окраїни імперії [12, арк. 441]. Загалом від Конотопу, де переселенський пункт було відкрито у 1900 році, до Владивостоку (пункт від 1883 року) на початку XX ст. нараховувалось близько 400 переселенських пунктів.

Про те, що вони собою являли у роки столипінських реформ, коли уряд приділяв переселенцям найбільше уваги, дізнаємось із відповідних звітів переселенських чиновників. Так, в одному із звітів про переселенський пункт Нижнього Новгороду читаємо: Бараки збудовані з дошок, які підігнані не досить щільно, через що у приміщенні відчуваються протяги, а під час дощу попадає навіть вода». Наступним пунктом була Казань: «Бараки весною заливає вода». У Тюмені 10 бараків були розраховані на 2 тис. осіб, хоч інколи тут ночувало до 18 тис. мігрантів». Холод – писав далі чиновник, – неможливий. Земляна підлога, нари були надзвичайно брудними, повітря смердюче. Вночі через віддаленість [туалету] ходили під нари, а із другого поверху – прямо на голови тих, хто лежав внизу... Загалом санітарний стан пункту був у дуже поганому стані, що пояснювалось переважно нечисленністю медичного персоналу» [13, арк. 89].

За словами переселенських чиновників, які мали своїм обов'язком забезпечення своєчасного прибуття на відповідну залізничну станцію, їх запізнення було звичайним явищем. Так, 22 квітня 1913 року завідувач рухом переселенців Харківського підрайону доповідав своєму Петербурзькому начальству про затримку потягів із мігрантами на 8, а інколи і 17 годин. Уряд обіцяв на кожному переселенському пункті видавати «законним» переселенцям молоко і білий хліб дітям до 4-х років, гарячу їжу без хліба дітям від 5 до 10 років і продаж їжі дорослим по 4 коп. борщу з м'ясом і по 2 коп. без останнього. Проте загалом, згідно свідчень тих же чиновників, обіцяну їжу отримували не більше 25% мігрантів [14, арк. 48]. На деяких пунктах не було навіть кип'яченої води, тоді як на стінах майоріли написи: «Не пийте сирі води» [14, арк. 70].

Саме незадовільний стан переселенців у дорозі породжував масові захворювання і нерідко смерть мігрантів. Так, у 1913 році в імперії нараховувалось 416 лікарсько-фельдшерських переселенських пунктів, у яких було прийнято 2821600 хворих, 34317 з яких було покладено до стаціонару [15, арк. 206]. В одному з звітів про перебування 12 тис. переселенців у травні 1910 року на станції Сретенськ, яка була розрахована на 3 тис. осіб, повідомляється про масову смертність мігрантів від шлунково-кишкових захворювань, у результаті чого «братська могила зростає швидкими темпами, заповнюючись усе новими і новими трупами» [16, арк. 384].

Нелегка доля чекала переселенців і на новому місці, адже отримували вони від казни якщо не голий степ, як це було, наприклад, у степових регіонах Казахстану, то дику тайгу Сибіру чи Далекого Сходу. «Потрібно було бачити цю жадливу тайгу, щоб зрозуміти, – читаємо у документах використаного нами архіву, – які нелюдські зусилля слід докласти, щоб розчистити її під орну землю» [16, арк. 385]. У зв'язку з тим, що до початку ХХ ст. кращі у сільськогосподарському відношенні казенні землі були вже розібрані, українським мігрантам нерідко діставались малопридатні для землеробства угіддя. Так, у 1904 році Томський губернатор доповідав у Петербург, що новоселам було запропоновано 11 ділянок без питної води; 48 – з недостатньою її кількістю; 40 – незручні для сільськогосподарської діяльності внаслідок незадовільної якості ґрунту і 16 – недоступних внаслідок відсутності шляхів сполучення [17, арк. 202].

Зрозуміло, що без належних інвестиційних внесків організувати на таких ділянках ефективного індивідуального селянського господарства фермерського типу було майже неможливо. У тогочасному державному бюджеті були кошти для допомоги переселенцям у формі безвідсоткового кредиту, розмір якого міг становити від 165 до 250 і навіть, в окремих випадках, 400 руб. на селянську родину. Але отримати їх було нелегко, свідчень чого у розпорядженні дослідника аграрних міграцій є немало. Так, 23 серпня 1910 року переселенці ділянки № 6 Барнаульського повіту направили міністру землеробства відповідну скаргу, у якій сказано наступне: «ділянка незручна, тобто хліб не родить, сіна немає, води немає... Начальник допомоги не видає. На наші прохання не звертає ніякої уваги. Раніше нам повідомили, що допомога буде видаватися у розмірі 165 руб. і на будівництво по 100 колод. Допомоги ж ми отримали лише по 50 руб., за які нам доводилося приїздити неодноразово, просити начальника, терпіти від нього різного роду приниження, а лісу ми не отримали зовсім» [18, арк. 269]. Немало було і тих повідомлень, у яких зафіксовано факт повної відсутності належної по закону від держави фінансової допомоги [18, арк. 263, 265, 303-304].

Неймовірна за своїм цинізмом бюрократична тяганина у питанні отримання безвідсоткового державного кредиту прослідковується у листі групи українських переселенців Іманського підрайону Приморської області, які 10 березня 1910 року направили відповідні телеграми у дві адреси. Одна – на ім'я головного управляючого землеробством і землевпорядкуванням, а інша – депутату Державної Думи від приморської області А. Шило. В однакових за змістом двох телеграмах повідомлялося про те, що місцевим чиновником переселенського управління було наказано з'явитися до міста Іман 26 лютого за отриманням належної новоселам позики. «Згідно до цієї вказівки ми у числі 83 особи виїхали до Іману 2 березня, де й дізналися про видачу відповідних коштів 9 березня. Проте цього дня належних коштів ми не отримали... Слізно просимо прийти нам на допомогу і покласти, врешті-решт, край свавілля та наказати видати нам належну допомогу, без чого наші родини чекає неминуча голодна смерть» [19, арк. 3].

Відповідаючи на запит начальника Переселенського управління Глінки, місцевий чиновник пояснював, що згадані у телеграмі переселенці належну допомогу вже отримали, через що «права на додаткову позичку не мають» [29, арк. 10]. З Іманського переселенського району до Головного управління землеробства і землевпорядкування 20 березня 1910 року надійшла подібна телеграма від групи інших українських переселенців числом у 79 домогосподарів, у якій було вказано на важкі умови розкорчування лісу та складнощі при отриманні від казни фінансової допомоги. «Тільки грошова позичка, – телеграфували новосели, – допоможе розробити землю, посіяти хліб та врятувати нас від голоду...» [19, арк. 17]. Про подібну ситуацію 17 квітня 1910 року повідомляли петербурзьке начальство і переселенці з Київської губернії, що рік тому потрапили до Приморської області. Детально виклавши свої претензії щодо тяганини з обіцяною урядом позикою, доведені до відчаю селяни просили «запитати через Державну Думу кого слід, чи довго будуть знущатися над ними ті, кому доручено нас облаштувати?» [19, арк. 27].

Не змігши з тих, чи інших причин завести на новому місці міцного землеробського господарства, багато хто змушений був витратити останні копійки, щоб повернутися на батьківщину. Був ще один варіант: переселення на Гавайські острови, до Австралії чи Нової Зеландії, до чого закликали вербувальники з цих країн [20, арк. 79]. Міграція до цих країн неабияк

стривожила організаторів заселення Далекого Сходу. Дехто з чиновників вимагав навіть застосувати до вербувальників відповідні статті кримінального кодексу. Були проаналізовані також і причини повернення додому переселенців – невдах. Так, з 520 родин зворотних українських переселенців позики на домообладання отримали лише 23 родини, що складало 4,5% усіх мігрантів.

Серед мотивів повернення до рідних місць було зафіксовано наступне: у 112 родин (23,5%) не було належних коштів; 96 (20,1%) – не сподобався край; 55 (11,5%) – тайга і гори; 48 (10,1%) – заболоченість місцевості; 33 (6,9%) – паводки; 27 (5,7%) – віддаленість ділянки; 10 (2,1%) – розлади у родині; 6 (1,3%) – відсутність доріг, смерть голови родини чи інших її членів; 78 родин (16,3%) вказали не одну, а декілька причин свого повернення до колишньої домівки [20, арк. 187]. «Повернулися туди, – писала у 1912 році опозиційна газета соціал-демократичного спрямування, – де вже не залишилось ні колу, ні двору» [21].

Аналіз фондів Російського державного історичного архіву дає усі підстави для наступних **висновків**: 1) Трудова міграція українців у межах Російської імперії на межі XIX–XX ст. охопила сотні тисяч дрібних сільськогосподарських товаровиробників, переважна частина яких шукала кращої долі в губерніях і областях Зауралля; 2) Уряд Петра Столипіна, не виконав своїх обіцянок, зафіксованих у відповідних законодавчих актах щодо належної допомоги переселенцям як при їх перевезенні на територію східних і південно-східних країн імперії, так і в ході облаштування мігрантів на нових місцях; 3) Повернення значної частини остаточно розорених невдалим переселенням селян на батьківщину не лише не сприяло послабленню соціальної напруги на селі, як на те сподівався царський уряд, а навпаки, загострило аграрне питання, що зокрема, засвідчили події, пов'язанні з відомими своєю жорстокістю подіями громадянської війни 1918-1921 років. З точки зору практичного застосування знань з історії трудової міграції українців на межі XIX–XX ст. впливає висновок про необхідність шукати і знаходити кращі умови життя і праці на своїй батьківщині, а не шукати їх деінде за її межами.

Джерела та література:

1. Кабузан, В. М. (1971). Переселення українців у Далекосхідний край в 1850-1916 рр. *Український історичний журнал*, 2, 65-70.
2. Coqnin, F. X. (1969). *La Sibirie. Peuplement immigration pausanne an XIX ciecle*. Paris.
3. Treadgold, D. W. (1957). *Great Siberian Migration. Government and Peasant in Resettlement Emancipation to the First Wored War*. Princeton unispress.
4. Якименко, М. А. (2003). *Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX століття*. Полтава: «Інтер Графіка»; Його ж. (2006). *Аграрні міграції українського селянства на рубежі XIX–XX століть*: монографія. Полтава: РВВ ПДАА; Його ж. (2009). *Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки століпінських реформ (1906-1916 рр.)*: монографія. Полтава: РВВ ПДАА; Його ж. (2011). *Переселенческая политика царизма на Украине и ее последствия (1861-1917 гг.)*: монографія. Полтава: РВВ ПДАА.
5. Богдашина, О. М. (2010). *Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії*. Харків: САГА.
6. *Статистический временник Российской империи*. (1866). Санкт-Петербург: Тип. ЦСК МВД.
7. *Російський державний історичний архів (далі – РДІА)*, ф.408, оп. 1, спр.3, 117 арк.
8. *РДІА*, ф. 391, оп.1, спр. 1576, 303 арк.
9. *РДІА*, ф. 391, оп.3, спр. 142, 276 арк.
10. *РДІА*, ф. 391, оп.3, спр. 544, 72 арк.
11. *РДІА*, ф. 391, оп.5, спр. 293, 164 арк.
12. *РДІА*, ф. 391, оп.2, спр. 583, 500 арк.
13. *РДІА*, ф. 592, оп.1, спр. 59, 220 арк.
14. *РДІА*, ф. 391, оп.5, спр. 335, 225 арк.
15. *РДІА*, ф. 391, оп.6, спр. 76, 228 арк.
16. *РДІА*, ф. 394, оп.1, спр. 11, 425 арк.
17. *РДІА*, ф. 391, оп.2, спр. 1402, 213 арк.
18. *РДІА*, ф. 391, оп.4, спр. 66, 624 арк.
19. *РДІА*, ф. 391, оп.4, спр. 509, 176 арк.
20. *РДІА*, ф. 394, оп.1, спр. 17, 234 арк.
21. «Звезда». – Газета соціал-демократичного спрямування. Виходила у Петербурзі 1912 року. Редактор В. Бонч-Бруєвич, 1912, 5 марта.

Reference

1. Kabuzan, V. M. (1971). Pereselelnia ukrainsiv u Dalekoskhidnyi kraii v 1850-1916 rr. [Resettlement of Ukrainians in the Far East in 1850-1916.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical journal]*, 2, 65-70 [in Ukrainian].
2. Soqnin, F. X. (1969). *La Siberie. Peuplement immigration paussanne an XIX ciecle*. Paris.
3. Treadgold, D. W. (1957). *Great Siberian Migration. Government and Peasant in Resettlement Emancipation to the First Wored War*. Princeton unispress.
4. Iakymenko, M. A. (2003). *Pereselelnia selian z Ukrainy na Dalekyi Skhid v epokhu rynkovykh reform kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Resettlement of peasants from Ukraine to the Far East in the era of market reforms of the late nineteenth – early twentieth century]*. Poltava: “Inter Hrafika”; Yoho zh. (2006). *Ahrarni mihratsii ukrainskoho selianstva na rubezhi XIX-XX stolit [Agrarian migrations of the Ukrainian peasantry at the turn of the XIX-XX centuries]: monohrafiia*, Poltava: RVV PDAA; Yoho zh. (2009). *Pereselenskyi rukh u Naddnyprianskii Ukraini v roky stolypinskykh reform (1906–1916 rr.) [Resettlement movement in Dnieper Ukraine during the Stolypin reforms (1906-1916)]: monohrafiia*, Poltava: RVV PDAA, 148 s.; Yoho zh. (2011). *Pereselencheskaia polityka tsaryzma na Ukrayne y ee posledstvyia (1861–1917 hh.) [Tsarist migration policy in Ukraine and its consequences (1861-1917)]: monohrafiia*, Poltava: RVV PDAA [in Ukrainian].
5. Bohdashyna, O. M. (2010). *Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy: pytannia teorii, metodyky, istorii [Source studies of the history of Ukraine: questions of theory, methods, history]*. Kharkiv: SAHA [in Ukrainian].
6. *Statystycheskyi vremennyk Rossyiskoi ympery [Statistical temporary of the Russian Empire]*. (1866). Sankt-Peterburg: Typ. TsSK MVD [in Russian].
7. *Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv [Russian State Historical Archive]* (dali – RDIA), f. 408, in. 1, file 3, 117 s.
8. RDIA, f. 391, in. 1, file 1576, 303 s.
9. RDIA, f. 391, in. 3, file 142, 276 s.
10. RDIA, f. 391, in. 3, file 544, 72 s.
11. RDIA, f. 391, in. 5, file 293, 164 s.
12. RDIA, f. 391, in. 2, file 583, 500 s.
13. RDIA, f. 592, in. 1, file 59, 220 s.
14. RDIA, f. 391, in. 5, file 335, 225 s.
15. RDIA, f. 391, in. 6, file 76, 228 s.
16. RDIA, f. 394, in. 1, file 11, 425 s.
17. RDIA, f. 391, in. 2, file 1402, 213 s.
18. RDIA, f. 391, in. 4, file 66, 624 s.
19. RDIA, f. 391, in. 4, file 509, 176 s.
20. RDIA, f. 394, in. 1, file 17, 234 s.
21. “Zvezda”. – Hazeta sotsial-demokratychnoho spriamuvannia. Vykhodyla u Peterburzi 1912 roku. Redaktor V. Bonch-Bruievych, 1912, 5 marta.

Mykola Yakimenko

DOCUMENTS OF THE FUNDS OF THE RUSSIAN STATE HISTORICAL ARCHIVES AS A SOURCE OF STUDY OF AGRARIAN MIGRATION OF UKRAINIANS AT THE TURN OF THE XIX–XX CENTURIES

Taking into account the prominent role played by the migration of the population in the modern world, affecting practically all spheres of public life of the countries to which they are directly related, the author analyzed the documents of the funds of the Russian State Historical Archives concerning the migration of Ukrainians at the period of the 19th-20th centuries. When millions of peasants, Cossacks and townspeople left their homeland in search of a better fortune on the eastern and south-eastern outlands of the Russian Empire. From this perspective, the researcher of agrarian migration above the above period of national history may be interested in those funds of the Russian historical archive in St. Petersburg, which have the most extensive array of relevant documents in this respect. These are the following funds: No.381: Office of the Minister of State Property (1838-1917); No. 383: First Department of the Ministry of State Property (1838-1866); No. 384: Second Department of the Ministry of State Property (1838-1875); No. 385: Provisional Division for the Land Plotting of State Peasants (1866-1883); No. 386: Provisional Steering Committee for the Settlement of Southern Resettlement Villages of the Ministry of State Property (1839-1882); No. 394: Committee on the Settlement of the Far East under the Council of Ministers (1908-1914); No. 396: Department of State Land Assets of the Ministry of Agriculture (1894-1913);

But perhaps the largest array of documents on agrarian migration of Ukrainians in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries is stored in the fund No. 391: Zemsky department of the Ministry of Internal Affairs, where in 1896, after the creation of an agrarian government structure under the name «Resettlement management», documents of a number of previous agencies that were directly related to the regulation of migration processes on the Ukrainian lands of the Russian Empire. Thus, in case number 503 above the mentioned fund (description number 3) we find information about the desire to resettle in 1907-1908 years on the state land of Siberia of the peasants of Kiev; case number 506 – Podolsk; №517 – Chernihiv region; №509 – Ekaterinoslavsk; №530 – Poltava; №544 – Kherson; №547 – Tavricheska ; № 548 – Kharkiv provinces. Regarding the resettlement of Ukrainian migrants in the following years, relevant information is available on such cases as: № 1535 (relocation from Volyn province); № 1544- 1545 (Kyiv); 1558-1559 (Podolsk); 1560 (Poltava); 1570 (Tavria); 1574 (Kharkiv); 1575 (Kherson); 1576 (Chernihiv) provinces. Although in other funds there was much less information that was interesting to researchers of agrarian migration of Ukrainian peasants, Cossacks and farmers at the period of the nineteenth and twentieth centuries, but it is not appropriate for them to ignore their attention. The language in this case is about funds: №119 – Fourth Khabarovsk congress on studying the needs of the coastal region (1901-1912 biennium); No. 408 – Committee on Land Management of the Ministry of Agriculture (1906-1917); №560 – General Office of the Minister of Finance (1874-1913); № 592 – State Peasant Land Bank of the Ministry of Finance (1882-1917). Some formation interest in the migration processes in the Ukrainian lands of the Russian Empire after the abolition of the 1861 serfdom are reports of governors, which are concentrated in the fund number 1281, description 7, right 21 (Report Governor of the Poltava province for 1868: 141 sheets); Case 42 (Report of the governor of Ekaterinoslav province for 1870: 114 sheets); Case 52 (Report of the Governor of Ekaterinoslav province for 1866: 117 sheets; The same for 1869: case 56: 112 sheets; The same for 1865: case 62: 104 sheets; case 47 (Report of the governor of Chernihiv province for 1868: 156 sheets).

In the course of studying the documents of the Russian State Historical Archives, from the point of view of their coverage of migration processes on the Ukrainian lands of the Russian Empire above the above historical period of time used, in addition to general scientific, and specifically – historical methods, such as: historical and genetic and historical and comparative methods.

Key words: *Russian empire, Ukrainian lands, agrarian migration, Siberia, Far East.*